

Լ. յս Ռուդոլֆիս պատճառը վերը յայտնած ընթացիկ, չեմ կարծեր որ մէկը տարակուսի մեր բարեմտութեանը վրայ, և ոչ մէկն ալ դժարի մեր իրաւասացութեանը վրայ, որ գուցէ ժամանակաւ ուրիշ մը մեր զրուածքները հրատարակելու ատեն՝ աւելի անաչառութեամբ բանեցընէր :

Կոստանդնուպօլիս 9 հոկտեմբեր 1850 .

Հ. ՄԻՔԱՅԷԼ Վ. ԶԵՄՊԵՐԻԿ :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Նիսիսիս և ընչադեղ . — Համաձայն և իրաւորական հիւանդութիւններ :

Բ. Նիսիսիս և ընչադեղ կամ Բիսիսիս : — Ուրիշ անգամ առիթը եկած ատենը հասկըցուցեր ենք, թէ որչափ գէշ բաներ են աւելորդ սովորութիւնները, որոնց համար պէտք է այնպիսի ծախքեր ընել, որ աւելի գովելի բանի մը համար կրնային ըլլալ : Բայց բանէ աւելի կերակրող չափազանցութեան վրայ ունորելուկ բաներու ընդունանքութեան վրայ երկայն բարակ խօսեցայ . իսկ այսօր ծխախոտի սովորութեանը վրայ խօսինք, սովորութիւն մը որ մեր օրերը ամէն տեղ տարածուեր է, ու աւելնելն օգուտ չունի :

Նիսիսիսը գտան Սպանիացիք 1560 ատենները Բիսիսիսի Լուքաթան ըստած երկրին մէջ, ու հետեւին աւելն Սպանիա ու Փորթուգալ բերին, իսպանացիէն ալ Գաղղիոյ դեսպանը հովհաննէս Լիքոթ կամ Լիւրոյ Գաղղիա բերաւ ու հոն սկսաւ մշակել : Լուքութիւն տեսակ է ծխախոտը . լաւցընելու ու աւելի ախորժելի ընելու համար մէջը կը դնեն թանթրուենի, յամպար¹, մուշկ², մեխակ, վանիլիա, կինամոն,

և այլն : Գոյն ալ կու տան ծխախոտին խահուէի դիրտովը՝ և ընկուզենիի տերեւով : Բանակը շատցընելու համար ալ մէջը աժան նիւթեր կը խառնեն որ իրաւցընէ մէյմէկ թոյն են, ինչպէս կապար, պղինձ, ծարրաքար³, դըսիտ կամ ժանգ, ափիոն, սև եղբորոս⁴, ևն :

Գարձեալ կ'ըսեմ, թէ բան մը չկայ ասանկ անօգուտ ու այսչափ գործածական ինչպէս ծխախոտը, որ ամէն տեղ կը քաշեն, և ընչադեղը կամ քթախոտը որ քիթով կը քաշեն : Երբոր մէկը ասոնց վարժի, անանկ հարկաւոր բաներ կը դառնան իրեն, որ աւելի կ'ուզէ հացը պահիսի քան թէ ծխախոտը կամ քթախոտը : Եւ մէյմը որ մէկը վարժեր է՝ շատ զգուշութեամբ պէտք է թողու, վասն զի յանկարծ ասոնցմէ կտրուիլը կրնայ շատ հիւանդութեանց պատճառ ըլլալ :

Երբոր մարդ վարժած չէ քթախոտի, քաշելու որ ըլլայ՝ կը փռնգտայ, գլուխը կը դառնայ ու ինչուան կրնայ կաթուածէ զարնուիլ : Երկար ատեն վարժելով՝ հոտոտեւեաց զգացողութիւնը կը բթանայ, ու քաշողը ալ չի փռնգրտար : Բթախոտ քաշողներուն վրայէն միշտ անախորժ հոտ մը կ'ելլայ, որչափ ալ մաքրասէր ըլլան :

Նիսիսիսը առջի բերան դիւտու սրտոյտ կու տայ, մարդուս՝ վրան մարմնութիւնը կը բերէ, տաքութիւն, դող, պաղքրտինք մը, սրտի խառնութիւն ու թմրութիւն : Բերնին կակուղ մաշկն ու լորձուք հանող խոյլերը կը զրգուէ, ու անդադար թութ գուրս կու տայ, որով մարսողութիւնը կը դժուարի : Բայց յայտնի կ'երևնայ որ ծխախոտ քաշելը ֆիսիկաւոր սովորութիւն է : Սակայն ցուրտ ու խոնաւ երկրի բնակիչքը և թոյլ ու մեղկ կազմուածք ունեցող մարդիկ կրնան քաշել առանց ֆիսիկ : Եւ մարդիկ կան որ չարաչար ծխախոտ քաշելով՝ խելքերնին կորսնցուցեր ապուշ դարձեր են : Երկու եղբարք, մէկը 17 ու մէկը 18 սիկար ետեւէ իրմէ քաշել

1 ՏՃ. Ագէր :

2 ՏՃ. Միս :

1 ՏՃ. Թէլէ :

3 ՏՃ. Պոլիսիս :

2 ՏՃ. Բրաւուր Բաւ :

նուն համար կաթուածէ զարնուեցան :
Եւ մէն վարպետ բժիշկները կը հաստա-
տեն թէ ծխախոտը մարդուս կեանքը
կը կարճեցնէ , ու խրատ կու տան որ
չգործածեն : Եւ խախտ քաշողներուն
շունչը սաստիկ կը հոտի , ակռանին ալ
սե ու փտտած կ'ըլլայ : Սարդիկ ալ
կան , մանաւանդ Լարոպայի մէջ , որ
ծխախոտը քաշելու տեղ կը ծամեն . աս
սովորութիւնը առջինէն ալ աւելի փա-
սակար է , և փնասը շուտով կը հասցնէ :

Գ. Համաճարակի ու փոխադրական հի-
ւանդութիւնք : — Համաճարակ հիւան-
դութիւնները փոխադրական հիւան-
դութիւններէ ասով կը տարբերին որ
համաճարակները ամբողջ ժողովուրդ-
ներ կը զարնեն կը տանին , և անոր պատ-
ճառ օգին ապականութիւնը կ'երենայ .
իսկ փոխադրականները նոյն հիւանդու-
թիւնը ունեցող անձին դպչելով և կամ
անոր հետ բնակելով կը պըշտըկի :

Սաստիկ տաքութիւնը կամ ջերմը
միշտ բորբոքման նշան է :

Լըբոր մարդուս ստամոքսը սաստիկ
տաքցած է , ջերմը սպաճական է :

Թէ որ տաքութիւնը ինչուան լերդը
երթայ՝ ջերմը ճշգրիտ կ'ըլլայ :

Լըբոր ջերմը ստամոքական է , հի-
ւանդին լեզուն չոր , ճերմակ կամ դեղ-
նագոյն ու ծայրերը կարմիր կ'ըլլայ :
Հիւանդը բանէ մը համ չառնէր , կը
ծարւի , սրտի խառնուք կ'ունենայ ու
կը փսխէ : Բերանը սաստիկ տաք ու
չոր կ'ըլլայ , պաղ ու թթու բնակելի-
ներ կ'ուզէ : Լըբոր կը կարմրի կը փայ-
լի ու գլուխը ծանր կ'ըլլայ : Իսկ մաղ-
ձային ջերմի ատեն լեզուն ու մորթը
դեղին կ'ըլլան , և բերանը լեղի , գլուխն
ալ սաստիկ կը ցաւի : Հիւանդը սաստիկ
ծարաւ կ'ունենայ ու շատ պաղ բաներ
կ'ուզէ խմել :

Լըբոր լեզուն ճերմակ , ծարաւը ա-
մենաթեթեւ , շունչը զարշահոտ ու
լորձոնքը թանձր է , ջերմը խթային կ'ըլ-
լայ : Եւ ծանր հիւանդութեան պատ-
ճառը ամէն բանէ աւելի ցուրտ ու խո-
նաւ օդն է , ջրոտ ու խիւս ունեցող կե-
րակներն , աւրուած միս ուտելը , շատ

զարեջուր ու խնձորօղի խմելը և աղ-
տոտութիւնը :

Թէ որ հիւանդութեան ատեն ճճիի
նշաններ ալ երևնան՝ ան ատենը ջերմը
կ'ըսուի ճճեխառն :

Եւ ճճեխառն ջերմին ենթակայ են
աւելի տկար ու հիւթեղ մարդիկ , տը-
ղաք ու կանայք :

Ճճի ունենալու նշան են ախորժակ
չունենալը կամ սաստիկ ախորժակ ու-
նենալը , լեզուին վրայ ճերմակ հիւթ
կապելը , բերնէն լորձոնք դալը , շուն-
չին գարշահոտութիւնը , հեծկտանք ,
սրտի խառնուք , սրտի ետ դալը , փորու-
ցաւ , գլխու ցաւ , քթին քերուիլը , և
աչքերուն կարգէ դուրս կերպով մը
բացուիլը :

Սակայն աս ալ իրաւ է որ ճճինե-
րուն տուած փնասը շատ մարդիկ չափա-
զանց կը մեծցնեն , և զանոնք ջարդե-
լու համար այլ և այլ դեղեր կու տան
որ կրնան վտանգաւոր ըլլալ : Ճճեխառն
ըսուած դեղերը զրգռիչ ու տաքցնող
են , և դիւրաւ կրնան ստամոքսին բոր-
բոքումն պատճառել թէ որ խոհեմու-
թեամբ չտրուին : Շատ անգամ բա-
ւական է սովորական կերակրոյն տեսա-
կը փոխել , պարարտ արգանակ խմել ,
ու ժ տուող միս ու սննդարար խոտեղէն-
ներ ուտել , չափաւոր կերպով ջրերը
զօրացնող բնակելիք խմել ու այնպիսի
գինիներ որ հնութեամբ քացիտելու տե-
ղը լեղիութիւն մը առած են : Բժիշկ-
ները կը պարտաւեն և իրաւունք ալ ու-
նին պարտաւելու ան սովորութիւնը ու-
րով ումանք երկու իրեք ամիս մէյմը
ճճիի գեմ դեղեր կու տան ազոյ :

Բոլոր աս ջերմերը ոչ համաճարակ
են և ոչ փոխադրական :

Տաղափառն ջերմը կամ տենդը աս
երկու գեշութիւնն ալ ունի : Լըբոր
ասիկայ ուրիշ հիւանդութեան հետ ալ
խառն է , շատ ծանր կ'ըլլայ , և երբեմն
ինչուան բժիշկները չեն գիտնար թէ
ի՞նչ դեղ տան : Երկայնայնապիսի հի-
ւանդութիւն մըն է , ինչպէս նաեւ բոլոր
մորթի հիւանդութիւնները , որ խոնա-
ւութենէ առաջ կու գան : Լըբոր պարզ

է տապախաւուն ջերմը, ամենեւին պէտք չէ վախնալ, քանի մը օրուան մէջ վարպետ բժշկի մը ճարտարութեամբ կըրնայ անցնիլ: Սակայն թէ պարզ ըլլայ և թէ խառն, պէտք է մէկէն բժիշկը կանչել: Իսկ տապախաւուն ջերմին գալուն նշանները ասոնք են:

Ինչի օրը յոգնածութիւն մը կ'իմանայ մարդ, մազերը կը տնկուին ու թեթեւ տաքութիւն մը վրան կու գայ. երկրորդ օրը մորթին վրայ մանր մանր կարմրեկ բիծեր կ'ելլեն, որ շուտ մը կը խոշորնան ու շատ կը կարմրին, այնպէս որ կարծես թէ մորթը կարմիր ներկուած է, սաստիկ կը տաքնայ, կը չորնայ, ցաւիլ ալ կը սկսի:

Ինչ ատեն հիւանդը ցրտէ, խոնաւութենէ, սաստիկ տաքութենէ, ամէն տեսակ կերակրէ ու գրգռիչ ըմպելիքներէն զգուշացնելու է. մնացածը բժիշկը կ'ընէ: Բայց բժիշկը շուտ կանչելու է. ապա թէ ոչ՝ բանը գէշի կըրնայ երթալ:

Նաղիկն ու վարդախտն ալ տապախաւուն ջերման պէս թէ համաճարակ են և թէ փոխադրական. որոնց վրայ յաջորդ գլխոյն մէջ պիտի խօսինք:

Իւրիշ տեսակ մը խիստ փնասակար ջերմ ալ կայ որ փոքր ջերմ կ'ըսուի, և քանի մը օրուան մէջ կրնայ ամբողջ ժողովուրդներ տանիլ. մէկուն վրայ որ աս ջերմը գայ, մէկէն բժիշկը կանչելու է: Պատեալ ջերմը աւելի խոնաւ ու վատաւոր թեղերու մէջ կը պատահի, ինչպէս նաև քիչ հովահրած ու աղտոտ տներ, և այնպիսի մարդկանց կը հանդիպի որ ամենեւին մարմինն չեն լուար, հագուստներնուն անհոգ են ու անառողջ կերակուրներ կ'ուտեն: Իսկ նման են նաև ուրիշ ամէն տեսակ փնասակար ջերմերը, մանաւանդ ջրային ջերմերը: Երկրորդ զիպուածներու մէջ որ չափ որ կարելի է պէտք չէ հիւանդին մօտենալ, ամենայն կերպով զանիկայ մաքուր պահելու է, ընդարձակ սրահի մը մէջ դնելու, և անդադար ծովա տա-

լու է, մանաւանդ քլորով:

Պէտք չէ ջերմը վերը ըսածներնու շատ կը նմանի. աւելի պրեցած գօտւոյն տակի երկիրները կ'ըլլայ և անկէց երբեմն Եւրոպա ալ կու գայ: Իսկ սոսկալի հիւանդութենէն բռնուողը երկու օրուան մէջ կը մեռնի սաստիկ ցաւերով: Հիւանդին գրեթէ բոլոր գործարանները մէկէն կը բռնուին ու սոսկալի կերպով տապալտկելով հոգին կու տայ:

ԱՍՏԵՂԱԲԱՆԻՍՈՒԹԻՒՆ

Նորաշէն և ուր գտնուած գիտադրին ու մուրաբիտ վրայ 1.
— և ուրիշ և ուր մուրաբիտ վրայ 2.

Ան գիտաւորը, որ սեպտեմբերի 5ին Պոչեմիոյ Սէնֆրէնպերկի գիտարանէն Պորոսէն աստեղաբաշխը գտեր էր, և սեպտեմբեր 9ին Մովէ ու Ռոպերդսըն աստեղաբաշխներն ալ գտեր էին, օգոստոսի 29ին միացեալ նահանգաց Գէյմպրիձի գիտարանէն Պոնտ տեսեր է եղեր, որով առաջին գտնողն ինքը կ'ըլլայ: Պոնտ օգոստոսի 29ին այս գիտաւորը 11° 09' 45" հետեւեալ գրից մէջ գտեր է. ՈՒՆ. = 3° 24' 49", 67 և խոտմ. հիւսս. = 88° 00' 37", 9:

Հայնտ աստեղաբաշխն սեպտեմբերի 13ին գտած մոլորակը, զորն որ Պեգասոս ըսուած համաստեղութեան թեմին վրայ տեսեր էր և 9-րդ կարգի աստեղաց մեծութիւնն ունի՝ հրատի ու Լուսնին թագի պարունակաց մէջ տեղը պտտող մանր մոլորակաց խմբէն է: Հայնտ ասոր անունը Վիլհելմ գրեր է, նշանն ալ գափնիի ճիւղ մըն է, վրան աստղ:

Նոր ԾՈՒՈՐԱԿ ՄԸՆԱԼ:— Անիպալ տէ կասպարիս Նափոլի աստեղաբաշխը որ ասկէ առաջ հիւսիս և Պարթենոպէ ըսուած մանր մոլորակները գտեր էր, ամսոյս սկիզբները ուրիշ պզտի մոլորակ մըն ալ գտեր է, որ 9—10-րդ աստղի մը մեծութիւնն ունի, և հետեւեալ գրից մէջ էր.

1850 նոյեմբեր

	Միջին ժամկէտացայ	Ուղիղ եւթ	Խոտմ. Ծ
2	7° 34' 6", 4	30° 31' 49", 9	+7° 58' 55", 0
3	7 21 41, 4	30 14 59, 3	+8 0 18, 5

Հրատին ու Լուսնին թագին պարունակացը մէջ տեղուած պտտող մանր մոլորակները ասով 13 հատ եղան, և են Ղեփրէ, Պալլաս, Հերս, Վէսթա, Արիս, Հեբէ, Իրիս կամ Երեմի, Փլուտո, Մերկուր, Հիպերիոն, Պարթենոպէ, Վիլհելմ և այլնոր մոլորակս:

1 Տես երես 320: